

Лариса Удовиченко

ORCID iD 0000-0002-5698-557X

Кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри української літератури і компаративістики, Київський університет імені Бориса Грінченка, вул. Бульварно-Кудрявська, 18/2, 04053, м.Київ, Україна
l.udovychenko@kubg.edu.ua

ЗАСТОСУВАННЯ ЗАСАД ПЕДАГОГІЧНОЇ АНТРОПОЛОГІЇ У ВИВЧЕННІ ОБРАЗІВ-ПЕРСОНАЖІВ ХУДОЖНІХ ТВОРІВ ЗАРУБІЖНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

Робота присвячена застосуванню засад педагогічної антропології у вивченні образів-персонажів художніх творів зарубіжної літератури.

Курс зарубіжної літератури і вивчення образів-персонажів є природною цариною для застосування засад педагогічної антропології в середній школі, оскільки саме герої творів стають для читачів взірцями у формуванні особистісних рис та життєвої позиції, вони є тією призмою, через яку сприймаються і оцінюються життєві вартості та вибудовується власна картина світу. Антропологічний компонент гуманізує навчання, забезпечує антропологічно орієнтовану інтерпретацію його змісту та підвищує ефективність прикладних методик. У статті обґрунтовано потребу врахування особливостей учнівської психіки у виборі прийомів і форм вивчення образів-персонажів. Зроблено висновок про те, що антропологічний підхід посилює вплив образів-персонажів на розвиток духовного світу учнів-читачів, сприяє поширенню і дотриманню учнями культурних норм, цінностей і знань.

Ключові слова: культурні цінності; літературні герої; літературна освіта; педагогічна антропологія.

© Удовиченко Лариса, 2018

Вступ. Упродовж останніх років методологічні засади шкільної літературної освіти перебувають у колі пильної уваги не тільки науковців і вчителів-практиків, але і всієї громадськості, яка активно залучилася до розробки нової освітньої стратегії в Україні. Відтак назріла потреба сформулювати сучасний підхід до

вивчення, зокрема, зарубіжної літератури в середній школі, врахувавши прогресивні наукові теорії щодо розвитку самосвідомості і особистісної креативності.

Новітні законодавчі й нормативних документи, які регламентують процес літературної освіти в середній школі, актуалізують антропологічний підхід до навчання і виховання підростаючого покоління. Він повною мірою відповідає сучасним викликам, що стоять перед школою загалом та літературною освітою зокрема, оскільки акцентує увагу на потребі індивідуального розвитку та саморозвитку особистості, її ціннісних орієнтирів, а не на формальному засвоєнні нею норм та правил. Здобутки педагогічної антропології в процесі літературної освіти учнів дозволять створити умови, які спонукатимуть молоду людину самовдосконалюватися, вибудовувати стратегію власного літературного розвитку, осмислювати культурні цінності, створювати особистісну систему поглядів і переконань, бути мобільною, тобто, за переконанням І. Зязюна (Зязюн І., 2004, с.5), розвиватися «у світі, який також розвивається».

Мета статті – обґрунтувати доцільність застосування педагогічної антропології у розробці нових підходів до вивчення образів-персонажів художніх творів зарубіжної літератури.

Антропологічний підхід до навчання ще з часів античності пов'язувався філософами з поняттям суб'єктивності і власного вибору (філософські екзистенційно-антропологічні концепції Платона, пізніше – святого Августина, Р. Декарта, Т. де Шардена, М. Хайдеггера, Е. Фромма, М. Мамардашвілі та інших). Свого часу І. Кант створив пробний посібник з людинознавства «Антропологія з прагматичної точки зору», наскрізними ідеями якого були антропоцентризм, інтегративність і прагматичність.

Основи педагогічно-антропологічного підходу в освіті закладені в концепціях зарубіжних антропологів О. Больнова, Н. Гартмана, Г. Плеснера, Е. Ротхакера, М. Шелера, К. Ясперса та інших.

Антропологічному підходу в освіті присвячені дослідження І. Аносова, Р. Богданової, М. Боритка, В. Зінченка, Г. Коджаспірової, Г. Корнетова, І. Котової,

Л. Лузіної, В. Максакової, В. Онищенко, В. Пичугіної, Л. Рахлевської, В. Слободчикова, О. Сухомлинської, Є. Шиянова, Н. Щуркової та інших.

Історію антропологічної думки в педагогіці досліджували Р. Валеєва, А. Джуринський, І. Зазюн, Н. Константинов, М. Шабасєва та інші.

Сучасна педагогічна антропологія адаптує до нової культурної ситуації у світі ідеї К. Ушинського, погляди В. Сухомлинського на розвиток індивідуальності учнів, положення П. Лесгафта про зв'язок педагогіки з антропологією, пропозиції Б. Бімбада щодо побудови теорії педагогічної антропології тощо.

Не дивлячись на загальне зростання інтересу до педагогічної антропології, вона практично не використовується прикладними методиками у розробці технологій навчання.

Що стосується методики зарубіжної літератури, вельми важливо розробити науково-обґрунтовані методики вивчення образів-персонажів художніх творів, які б спонукали учнів до створення власної картини світу і вибудовування особистісної системи цінностей для творчого і продуктивного суспільного життя. Сприятиме цьому зміщення уваги в суб'єктну площину навчально-виховного процесу з літератури, урахування внутрішнього потенціалу учнів, їх особистісних літературних потреб та інтересів, можливостей власного зростання та забезпечення умов, за яких кожен читач матиме змогу відкривати та розвивати в собі різні суб'єктивні якості. Ці завдання можна буде виконати тоді, коли однією з методологічних засад вивчення образів персонажів художніх творів зарубіжної літератури стане педагогічна антропологія, яка, на переконання Л. Рахлевської, задасть новий напрямок у навчанні, переорієнтує учителів та учнів з сухого теоретичного розмірковування до екзистенційних роздумів над ціннісними проблемами життя людини у світі і, тим самим, оптимізує вироблення духовної орієнтації юних читачів, їх пошуки сенсу життя і свого призначення у світі (Рахлевська Л., 1997, с. 25). Для цього необхідно перебудовувати саму парадигму середньої освіти, ставлячи в центр уваги власну людську сутність і вміння сприймати себе і людей як цілісність, а не лише як об'єкт навчання. Роль вчителя зарубіжної літератури передусім буде передбачати організацію та супровід суб'єкт-

суб'єктної взаємодії учнів із художньою літературою, засвоєння ними нових технологій та способів діяльності, а також забезпечення особистісного естетичного й інтелектуального зростання, розширення освітніх сфер. Результатами діяльності учасників навчального процесу стануть власні інтерпретації мистецьких текстів, зіставлення культурних аналогів, загальнолюдського та національного, вічного та ситуативного, мотивованого і випадкового у образах-персонажах художніх творів. При цьому будуватиметься індивідуальна траєкторія освіти учнів, вміння співвідносити результати своєї роботи із загальнолюдськими досягненнями та в міру власних сил долучатися до їх збагачення.

Антропологічний компонент гуманізує навчання, забезпечує антропологічно орієнтовану інтерпретацію його змісту, тому зможе підвищити ефективність прикладних методик. На нашу думку, найповніше і найглибше антропологічний підхід проявить свої позитивні сторони при вивченні образів-персонажів, адже саме герої творів стають для читачів взірцями у формуванні особистісних рис та життєвої позиції, вони є тією призмою, через яку сприймаються і оцінюються життєві вартості та вибудовується власна картина світу.

Важливу роль у реалізації антропологічного компоненту у навчанні, як зазначає Г. Коджаспірова (2005, с. 47), відіграє принцип природовідповідності. У розробці нових підходів до вивчення образів-персонажів зарубіжної літератури, на нашу думку, він буде ефективно реалізуватися за умови логічного врахування окремих особливостей людської психіки в аналізі відповідних аспектів героїв творів, а саме:

- суспільно-історична природа людської психіки (у процесі соціалізації особистість засвоює ті знання, які є результатом суспільного розвитку – приклади оперування такими знаннями відображені в художній літературі і яскраво демонструються суспільно-історичним аспектом образів-персонажів);
- цілепокладання і передбачення (у життєдіяльності особистість керується як чужими ідеями, так і власними планами на майбутнє, можливістю адаптуватися до життя в певному середовищі та конкретній культурно-історичній ситуації – в героях художніх творів ці якості особистості яскраво розкриває культурологічний аспект);

- абстрагування (для особистості природно виділяти основне і другорядне, неминуче і випадкове у фактах і явищах, на основі чого особистість здатна формувати ефективну поведінку – в образах-персонажах така якість ілюструється їх ціннісною системою);
- варіативність (особистість здатна реалізувати як наперед задану іншими програму, так і свою власну, пропонуючи різні способи вирішення завдань – «бути чи не бути» є філософією і концепцією особистості в художніх творах);
- активність, творчий характер (людина здатна створювати нове на основі засвоєного – ця якість є стрижнем психології образів-персонажів);
- самоконтроль (у процесі діяльності особистість здатна коригувати свої дії для досягнення мети – проявляється у причинно-наслідкових зв'язках поведінки персонажів);
- мовне оформлення ідей і результатів діяльності (мовне оформлення процесу будь-якої діяльності дозволяє вчасно й ефективно її осмислювати – внутрішні монологи та діалоги літературних героїв);
- рефлексія, самосвідомість (особистість здатна виділяти себе з оточення, створювати власний образ, оцінювати і самооцінюватися, окреслювати власні здібності і перспективи – динаміка конфліктів у художньому творі, знаменитий контрапункт).

Ефективність такої роботи значно підвищиться, якщо у процесі вивчення образів-персонажів учителі також спонукатимуть учнів самостійно визначати рівень своєї готовності до роботи, прогнозувати особистісний ріст, відзначати зміни у власних поглядах і переконаннях, вибудовували бажану траєкторію подальшого розвитку. За таких умов, на думку П. Блонського і М. Рубінштейна, творців власної гуманістичної школи, в учнів будуть формуватися базові культурні цінності, буде виховуватися людина, спроможна свідомо творити своє життя в єдності «науки, мистецтва, моралі» (Блонський П., 1961, с. 573).

Формування базових культурних цінностей особистості представники педагогічної антропології пов'язують із розвитком свідомого і шанобливого її ставленні до культурно-історичної спадщини та здатності до творчого сприйняття,

осмислення, перетворення дійсності у процесі будь-якої діяльності. Культура дає можливість людині самовизначатися, вибудовувати життєву позицію, вчитися толерантності. Курсом зарубіжної літератури передбачено вивчення художніх творів як артефактів різних національних культур з притаманними їм етичними та естетичними домінантами. Зміст навчального матеріалу створює умови для одночасного формування в учнів власної культури та шанобливого ставлення до представників інших культур та їх носіїв. За таких умов літературна освіта має бути важливим чинником духовного становлення учнів-читачів, важливою складовою їхньої свідомості та діяльності, сприяти поширенню і дотриманню культурних норм, цінностей і знань, розкритих в художніх творах та образах-персонажах.

Запропонований педагогічною антропологією культурологічний підхід до навчання має змінити уявлення про основні цінності літературної освіти як виключно інформаційно-знаннєві та когнітивні, збагатити пізнавальну орієнтованість змісту та принципів освіти, розширити її культурні горизонти. Реалізація цього підходу дозволить уникати прямолінійного моралізаторства та наставляння, натомість дасть змогу вчитися взаємодіяти на загальних культурних засадах і збагачуватися у творчому й особистісному сенсах.

Культурологічний підхід враховує, що кожна людина сама вибудовує ієрархію особистісних цінностей, які поєднують духовну культуру суспільства з духовною культурою особистості. Така система суб'єктивних цінностей підсумовує потреби і можливості людини у задоволенні власних бажань без шкоди для самореалізації інших людей (Основи лідерства, 2016, 217). Підвищувати рівень культурних і естетичних потреб підростаючого покоління можна, даючи відповіді на наступні питання:

- Які фактори – внутрішні чи зовнішні – більше впливають на формування ціннісного світу людини?
- Під впливом яких чинників формується світогляд особистості?
- Які базові культурні цінності можна вважати загальнолюдськими, а які – національними?
- Які життєві пріоритети не втрачають актуальності з плином часу?

Сучасне суспільство потребує нових громадян - творчих, незалежних, мобільних, конкурентоздатних, всебічно розвинених, з високим рівнем культури, які вірять у свої сили і здатні допомогти та підтримати інших.

Висновки. Традиційні методики літературного розвитку учнів старшої школи передбачають засвоєння загальних способів діяльності (отримання літературних знань, формування читацьких умінь та навичок), при цьому суб'єктивність сприйняття художніх творів та образів-персонажів і рівень читацького розвитку учнів розуміються як специфічні риси, які зумовлюють інтерпретацію художнього матеріалу і визначають особливості тлумачення загального. Побудова ж літературної освіти на засадах антропологічного підходу, навпаки, досвід власного індивідуального засвоєння і читацького розвитку дозволить поставити на перше місце та визначити їх засадничими і провідними у формуванні читача, а загальні способи засвоєння – «фоновими».

Застосування антропологічного підходу потребує переосмислення як змісту літературної освіти, так і процесу вивчення художніх творів та образів-персонажів зарубіжної літератури. У змісті навчання доцільно першочергово передбачити формування індивідуального досвіду самопобудови особистості (Ковальова Т., 2013, с. 53), а не, як раніше, прямолінійну презентацію результатів культурного досвіду різних країн і народів. Відтак учні будуть концентрувати свою увагу не на стереотипних характеристиках літературних героїв, а, спираючись на їх життєві історії, переглядати власні риси, вибудовувати власний світогляд та власну позицію.

Подальша розробка проблеми вимагає обґрунтування ефективних методів і прийомів роботи, які дозволять організувати навчально-освітньо-виховний (Онищенко В., 2014, с. 77) процес так, аби учні могли розкривати різні аспекти образів-персонажів, спираючись на їх зв'язок з іншими художніми компонентами та роль у досягненні концептуальної завершеності цілого, яким є літературний твір.

Література

- Блонский П.П. Избранные педагогические произведения. М: Изд-во АПН РСФСР, 1961. 696 с.
- Зязюн І. Філософія педагогічної антропології. URL : <http://lib.iitta.gov.ua/3244/1/%D0%B7%D1%8F%D0%B7%D1%8E%D0%BD10.pdf> (дата звернення: 30.06.2018).
- Ковалёва, Т. М. Антропологический взгляд на современную дидактику: принцип индивидуализации и проблемы субъективности. *Педагогика*. 2013. № 5. С. 51–56.
- Коджаспирова Г. М. Педагогическая антропология: Учебное пособие. М.: Гардарика, 2005. 112 с.
- Основи лідерства. Наукові концепції (від найдавніших часів до середини ХХ ст.) : навч. посібник / С.І.Нестуля, О.О.Нестуля. Полтава : ПУЕТ, 2016. 277 с.
- Онищенко В. Д. Фундаментальні педагогічні теорії: монографія. Львів: Норма, 2014. 356 с.
- Рахлевская Л.К. Педагогическая антропология (человекознание) в системе непрерывного образования: история, теория, практика. Томск, 1997. 225 с.

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ОСНОВ ПЕДАГОГИЧЕСКОЙ АНТРОПОЛОГИИ ПРИ ИЗУЧЕНИИ ОБРАЗОВ-ПЕРСОНАЖЕЙ ХУДОЖЕСТВЕННЫХ ПРОИЗВЕДЕНИЙ ЗАРУБЕЖНОЙ ЛИТЕРАТУРЫ

Удовиченко Лариса, кандидат педагогических наук, доцент, доцент кафедры украинської літератури і компаративістики, Київський університет імені Бориса Грінченка, ул. Бульварно-Кудрявская, 18/2, 04053, г.Київ, Україна
l.udovychenko@kubg.edu.ua

Работа посвящена использованию основ педагогической антропологии при изучении образов-персонажей художественных произведений зарубежной литературы.

Школьный курс зарубежной литературы и изучение образов-персонажей представляют собой естественную область для использования основ педагогической антропологии, поскольку именно герои произведений становятся для читателей образцами для формирования личностных черт и жизненной позиции, они иллюстрируют жизненные ценности и влияют на формирование личностной картины мира. Антропологический компонент наполняет образование гуманистическим смыслом, углубляет интерпретацию его содержания и повышает эффективность прикладных методик. В статье обосновывается необходимость учета особенностей психики учащихся при выборе приемов и форм изучения образов-персонажей. Сделан вывод о влиянии антропологического подхода на силу воздействия образов-персонажей на учащихся-читателей, на качество усвоения культурных норм, ценностей и знаний.

Ключевые слова: культурные ценности; литературные герои; литературное образование; педагогическая антропология.

USING THE FOUNDATIONS OF THE PEDAGOGIC ANTHROPOLOGY IN THE STUDY OF FOREIGN LITERARY CHARACTERS

Udovychenko Larysa, candidate of pedagogical sciences, assistant professor, assistant professor of department of Ukrainian Literature and Comparative Studies, Borys Grinchenko Kyiv University, 18/2 Bulvarno-Kudriavska Str, Kyiv, Ukraine, 04053
l.udovychenko@kubg.edu.ua

This work is dedicated to the application of the foundations of pedagogic anthropology in the study of foreign literary characters.

Foreign literature as a subject and the study of literature characters is a natural environment for the application of pedagogic anthropology in the middle school, as for the readers literary heroes become role models in the development of their personality and worldview, they are the prism through which life values are perceived and evaluated and personal worldview is developed. Anthropologic component humanizes the process of learning, ensures anthropologically oriented interpretation of its contents and makes applied methodology more efficient. Here we argue for the necessity of taking into consideration distinctive features of individual pupil's psyche in the choice of educational methodology in the study of literary characters, in particular its socio-historic nature, goal setting and prediction, abstraction, activity, creative character, self-control, articulation of ideas and results and reflection. Methods and forms of work have to motivate pupils to independently determine their readiness to work, estimate personal development, note changes in personal view and convictions, set desired trajectory for further development.

The content of educational material must ensure the formation of basic cultural values in pupils and nurture a person capable of knowingly live a life in harmony of "science, art and morals". In these conditions literary education becomes an important factor of spiritual development of pupil readers, an important part of their consciousness and activity, facilitate spreading and following of cultural norms, values and knowledge, which are represented in literary works and their characters.

Key words: *cultural values; literary heroes; literary education; pedagogic anthropology.*

References

- Blonskij P.P. (1961). Izbrannye pedagogicheskie prozvedenija.[Selected pedagogical studies] M: Izd-vo APN RSFSR (rus)
- Zjazjun I. (2004). Filosofija pedagogichnoji antropologhiji.[Philosophy of pedagogical anthropology] Retrieved from <http://lib.iitta.gov.ua/3244/1/%D0%B7%D1%8F%D0%B7%D1%8E%D0%BD10.pdf> (ukr)
- Kovaljova T.M. (2013). Antropologicheskij vzgljad na sovremennuju didaktiku: princip individualizacii i problemy sub"ektivnosti.[Anthropological view of modern didactics: the principle of individualization and the problem of subjectivity] Pedagogika. 5, 51–56 (rus)
- Kodzhaspirova G.M. (2005). Pedagogicheckaja antropologija: Uchebnoe posobie.

[Pedagogical Anthropology: A Tutorial] M.: Gardarika (rus)

Nestulya S.I., Nestulya O.O. (2016). Osnovy` liderstva. Naukovi koncepciyi (vid najdavnishy`x chasiv do seredy`ny` XX st.) [Fundamentals of Leadership. Scientific concepts (from ancient times to the middle of XX century.)]: Navchal`ny`j posibny`k. Poltava: PUET (ukr)

Ony`shhenko V. D. (2014). Fundamental`ni pedagogichni teoriyi: Monografiya.

[Fundamental pedagogical theories: monograph] L`viv: Norma (ukr)

Rahlevskaja L.K. (1997) Pedagogicheskaja antropologija (chelovekoznanie) v sisteme nepreryvnogo obrazovanija: istorija, teorija, praktika. [Pedagogical Anthropology (Human Knowledge) in the System of Continuing Education: History, Theory, Practice] Tomsk (rus)

Стаття надійшла до редакції 04.07.2018

Прийнято до друку 30.08.2018